

О. Сафончик,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЖИТЛОВИХ ПРАВ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Вступ. Правовий статус дитини трансформувався протягом історичного розвитку суспільства – від стану повної особистої та майнової залежності від батьків до визнання її як самостійного суб'єкта права. У сучасному правовому полі дитина виступає повноцінним учасником суспільних, зокрема сімейно-правових, відносин. Згідно з положеннями Сімейного кодексу України, за дитиною закріплюється як особисті немайнові, так і майнові права в межах сімейних правовідносин. Проте актуальним залишається питання ефективного механізму реалізації цих прав, що зумовлено обмеженими можливостями дитини самостійно реалізовувати належні їй права внаслідок фізичної, психоемоційної та інтелектуальної незрілості.

Незважаючи на суттєві соціальні, економічні та правові зміни, діти залишаються однією з найбільш уразливих категорій населення. Соціально-економічні кризи та збройний конфлікт, що триває на території України, істотно погіршують становище дітей, зокрема в аспекті реалізації їхніх прав. Особливо це проявляється в межах сім'ї, де дитина у правовідносинах з батьками перебуває в слабшій позиції, що обумовлено не лише певними прогалинами в законодавчому забезпеченні, а й специфікою суспільного менталітету, а також фізіологічними і психологічними особливостями самої дитини [1].

У межах сімейних правовідносин нерухоме майно має особливе значення, оскільки воно часто стає предметом спільного інтересу між батьками і дітьми. Відтак, державне регулювання у сфері захисту прав дітей при вчиненні правочинів щодо такого майна набуває принципового значення. Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» у статті 12 закріплює обов'язок держави забезпечувати охорону і захист прав та інтересів дітей під час здійснення правочинів щодо нерухомості. Зокрема, встановлюється заборона на зменшення або обмеження прав дитини у випадках вчинення правочинів, що стосуються житлових приміщень [2].

Численні випадки втрати житла дітьми, які опиняються у притулках, зумовлені не лише недобросовісною поведінкою батьків чи опікунів, а й системними порушеннями з боку державних органів, відповідальних за захист дитинства. Зловживання батьківськими та опікунськими правами часто супроводжується байдужістю або формальним підходом посадових осіб органів опіки та піклування до виконання покладених на них обов'язків. Найбільш уразливою категорією у цьому контексті залишаються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які не мають належного захисту в сімейному середовищі. Реалії воєнного часу лише поглиблюють цю проблему,

спричиняючи стрімке зростання кількості дітей, що опинилися в умовах соціального сирітства або безпритульності.

Інститут опіки та піклування покликаний компенсувати обмежену або відсутню цивільну дієздатність неповнолітніх та повнолітніх осіб, які за станом здоров'я чи віком не можуть самостійно реалізовувати свої права та виконувати обов'язки. Основними функціями цього інституту є не лише юридичне представництво інтересів підопічних, а й забезпечення охорони їхніх особистих немайнових та майнових прав, створення належних умов проживання, догляду, соціальної адаптації. З огляду на виклики, спричинені війною, та їхній довготривалий вплив на інститути сім'ї й дитинства, нагальною є необхідність реформування й посилення ролі органів опіки та піклування. Зокрема, йдеться про удосконалення механізмів контролю за умовами проживання дітей, які залишилися без батьківського піклування, а також про підвищення відповідальності посадових осіб за бездіяльність або формальне ставлення до своїх обов'язків [3].

Окрім того, в умовах поствоєнної відбудови особливого значення набуває концепція «найкращих інтересів дитини», яка повинна стати не декларативним принципом, а реальним критерієм при ухваленні будь-яких управлінських і правозастосовних рішень щодо дітей. Органи опіки мають діяти не лише як контролюючі структури, а як активні суб'єкти забезпечення правового, соціального та психологічного захисту неповнолітніх. Інтеграція мультидисциплінарного підходу, залучення громадських організацій та посилення міжвідомчої співпраці є ключовими умовами ефективного функціонування цієї системи в нових соціальних реаліях.

Виклад основного матеріалу. Першочергову увагу необхідно зосередити на тому, що впродовж останніх десятиліть Україна впевнено

декларує свій курс на утвердження засад правової, демократичної та соціальної держави, основоположною цінністю якої є людина, її права та свободи. У цьому контексті особливе місце посідає захист прав дитини як суб'єкта, що в силу свого віку, фізичного та психологічного розвитку не здатний самостійно забезпечити повну реалізацію належних йому прав і законних інтересів. Саме тому забезпечення прав дітей визнається пріоритетним напрямом державної політики, що проявляється як у формуванні відповідної нормативно-правової бази, так і в створенні інституційної системи спеціалізованих органів, служб і установ, покликаних реалізовувати механізми правового захисту дітей.

Держава, беручи на себе зобов'язання щодо забезпечення найкращих інтересів дитини, реалізує їх через діяльність центральних і місцевих органів влади, а також через спеціальні служби у справах дітей, служби соціального захисту, ювенальну юстицію тощо. Законодавча база України постійно оновлюється та гармонізується з міжнародно-правовими стандартами, насамперед із Конвенцією ООН про права дитини, що визначає міжнародні засади захисту прав дітей [4].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III, дитинство визначається як період розвитку особи до досягнення нею повноліття, тобто до 18 років [5]. Це визначення підкреслює необхідність особливого підходу до забезпечення прав дітей як до осіб, що потребують підвищеного рівня захисту у всіх сферах життєдіяльності — від освіти та охорони здоров'я до права на житло, захист від насильства та експлуатації.

Таким чином, дитинство не є лише окремим етапом людського життя, а юридично значущою категорією, що вимагає від держави активної політики підтримки та охорони. Саме

з цього періоду формується особистість майбутнього громадянина, і тому держава має забезпечити такі умови, які сприятимуть всебічному розвитку, соціалізації та правовій захищеності кожної дитини.

У національному дискурсі діти розглядаються як особлива соціально-демографічна група, яка не лише має вікові межі, встановлені законом, але й характеризується специфічними потребами, інтересами та обсягом правового захисту [6, с. 71]. Міжнародні нормативно-правові акти, зокрема Конвенція ООН про права дитини, чітко окреслюють правовий статус дитини як особи, яка не досягла 18-річного віку, за винятком випадків, коли повноліття встановлюється національним законодавством раніше [4]. Подібне визначення міститься й у пункті С статті 2 Європейської Конвенції про громадянство [7], що засвідчує уніфікацію міжнародних стандартів у сфері визначення вікової межі дитинства.

Водночас, у статті 1 пункті Е Конвенції МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» встановлюється нижча межа віку, до якої особа визнається дитиною – до завершення загальної обов'язкової освіти або до досягнення 15 років [8]. Таким чином, підхід до визначення поняття «дитина» демонструє наявність варіативності залежно від цілей правового регулювання, що особливо важливо в контексті реалізації права на освіту, працевлаштування, соціального захист та охорону здоров'я.

У вітчизняному законодавстві, зокрема в Сімейному та Цивільному кодексах України, також диференційовано підхід до класифікації осіб дитячого віку. Сімейний кодекс України у статті 6 поділяє дітей на малолітніх (до 14 років) та неповнолітніх (від 14 до 18 років) [9], надаючи кожній групі окремі правові характеристики. Цивільний кодекс України деталізує обсяг цивільної дієздатності фізичних осіб залежно від віку: малолітні діти (до 14 років) мають

часткову дієздатність (ст. 31), неповнолітні (14–18 років) – неповну дієздатність (ст. 32), а особи, які досягли 18 років, визнаються повністю дієздатними (ст. 34) [10]. Таким чином, правовий статус дитини в Україні закріплюється за особою до досягнення нею повноліття, якщо інше не передбачено законом.

Окрему категорію в правовому полі України становлять діти, які постраждали внаслідок воєнних дій або збройного конфлікту. Згідно з визначенням, наведеним у статті 1 Закону України «Про охорону дитинства», така дитина – це особа, яка внаслідок бойових дій зазнала поранення, каліцтва, психологічного чи фізичного насильства, була незаконно вивезена, викрадена, утримувалася в полоні або була залучена до участі у збройних формуваннях [5]. Ця правова конструкція відображає нові виклики для системи захисту прав дитини, які постали в умовах воєнного стану.

Науковці тлумачать поняття дитинства не лише як формальну вікову категорію, а як період всебічного становлення особистості до досягнення соціальної, правової та психологічної зрілості, здатності функціонувати як повноправний суб'єкт громадянського суспільства. Відповідно до Закону України «Про охорону дитинства», цей період триває до настання повноліття [5].

Права дитини повинні бути забезпечені державою у повному обсязі, незалежно від жодних дискримінаційних ознак. Загальна декларація прав дитини проголошує принцип універсальності дитячих прав, згідно з яким кожна дитина має бути забезпечена усіма необхідними умовами для фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку – в атмосфері свободи, гідності та безпеки. Жодні фактори – раса, мова, релігія, національність, соціальний чи правовий статус дитини або її батьків – не можуть бути підставою для обмеження цих прав [11].

Ці засади інтегровані в Основний Закон України – Конституцію, яка у статті 52 гарантує особливу опіку держави щодо дітей, у тому числі дітей-сиріт, та забороняє будь-яке насильство над дітьми [12]. Закон України «Про охорону дитинства» конкретизує ці положення, визначаючи механізми реалізації та захисту прав дитини, що має на меті забезпечення найкращих інтересів дитини як ключового пріоритету державної політики [5].

У науковій літературі права дитини розглядаються як складова загальної системи прав людини, адаптована до вікових, фізичних і психоемоційних особливостей неповнолітніх. Так, П. П. Шляхтун вважає, що права дитини є, по суті, правами людини, застосованими до дітей як специфічної категорії осіб, які потребують особливої правової охорони [13, с. 372–373]. У Юридичній енциклопедії права дитини визначаються як сукупність прав і свобод, що формують її правовий статус, з урахуванням особливостей розвитку до досягнення повноліття [14, с. 707]. Інші дослідники тлумачать права дитини як комплекс можливостей, необхідних для повноцінного розвитку особистості відповідно до соціального середовища та рівня її психофізіологічної зрілості.

Шульц О. А. пропонує ширше бачення, вважаючи права дитини системою соціальних, економічних, культурних та інших можливостей, що обумовлені природними характеристиками фізичного, психологічного та інтелектуального розвитку дитини. Ця система прав реалізується в межах періоду дитинства, спирається на природне право, загальнолюдські цінності, норми міжнародного права та національного законодавства. При цьому вона гарантується державою, суспільством, родиною та іншими суб'єктами правовідносин, а її реалізація супроводжується особливими правовими механізмами забезпечення та захисту [15, с. 95].

Цивільне законодавство України визначає окремі повноваження малолітніх та неповнолітніх осіб, які складають зміст їхнього цивільного статусу. Так, згідно зі статтею 31 Цивільного кодексу України, малолітні діти мають право самостійно вчиняти дрібні побутові правочини, а також реалізовувати особисті немайнові права на результати інтелектуальної та творчої діяльності. Стаття 32 передбачає, що неповнолітні мають право самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими доходами, укладати договори банківського вкладу (рахунку), бути засновниками юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами [10].

Окрім того, окремі категорії дітей – зокрема діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, ті, що перебувають у складних життєвих обставинах, а також діти, які постраждали внаслідок воєнних дій або збройного конфлікту – мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, передбачену статтею 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» [16].

Однак у контексті збройного конфлікту, спричиненого агресією Російської Федерації проти України, права дитини зазнають систематичних і грубих порушень. РФ позбавляє українських дітей права на безпечне дитинство, освіту, свободу від насильства та інших базових гарантій, закріплених міжнародним правом. Йдеться про численні випадки депортації, насильницького переміщення, утримання дітей на тимчасово окупованих територіях, що прямо суперечить нормам міжнародного гуманітарного права.

Зокрема, дії РФ порушують положення Конвенції ООН про права дитини, у тому числі статтю 38, яка зобов'язує держави забезпечувати захист дітей від наслідків збройних конфліктів, а також Женевські конвенції, які визначають правила

захисту цивільного населення під час війни. Попри статус держави-учасниці зазначених міжнародних актів, РФ демонструє ігнорування їхніх положень, чим порушує засадничі принципи захисту дитинства в умовах збройного конфлікту. Це потребує належної міжнародної правової реакції та посилення механізмів відповідальності за злочини проти дітей.

Відповідно до міжнародно-правових стандартів у сфері прав людини державні органи зобов'язані забезпечити реалізацію права кожної особи на належний рівень життя, що включає, зокрема, права на адекватне харчування, охорону здоров'я, добробут, доступ до безпечної води та санітарії, а також забезпечення житлом. Це право має гарантуватися всім людям без винятку, із дотриманням принципу недискримінації за будь-якими ознаками, включно зі статтю, расою чи етнічною належністю, віком, рівнем дієздатності або сексуальною орієнтацією.

Право на житло є одним із ключових соціально-економічних прав, яке закріплено як у документах Організації Об'єднаних Націй, так і в актах Ради Європи. Зокрема, у Загальній декларації прав людини (ст. 25) воно визначається як невід'ємна складова права на належний рівень життя, а його подальший розвиток знайшов відображення у ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права. Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав у своїх Загальних коментарях № 4 та № 7 конкретизує зміст цього права, визначаючи його як право на проживання у безпеці, мирі та збереженні людської гідності.

У контексті правової системи Ради Європи право на житло закріплено у п. 31 (частина I) Європейської соціальної хартії (переглянутої). З метою забезпечення його ефективної реалізації, частина II цієї ж статті зобов'язує держави-учасниці: 1) сприяти

(§ 1); 2) запобігати бездомності та поступово її ліквідувати (§ 2); 3) забезпечувати доступність житла для осіб з низьким рівнем доходу шляхом регулювання цін (§ 3).

Одна з характерних ознак воєнних конфліктів – це широкомасштабні руйнування, особливо цивільної інфраструктури, включаючи житловий фонд. Україна вперше зіткнулася з цією проблемою ще у 2014 році, після анексії Автономної Республіки Крим і часткової окупації Донецької та Луганської областей. Однак з початком повномасштабної агресії російської федерації 24 лютого 2022 року масштаби руйнувань стали катастрофічними. Мільйони людей втратили своє житло, а точна кількість зруйнованих будинків досі не піддається обліку. Поточні обсяги державного фінансування не дозволяють покрити навіть базові потреби у ремонті частково зруйнованого житла. Відтак, забезпечення житлом постраждалого населення постає як першочергове завдання державної політики у воєнний та післявоєнний періоди.

На національному рівні право на житло закріплено у статті 47 Конституції України, яка гарантує кожному право на житло та передбачає обов'язок держави і органів місцевого самоврядування надавати соціальне житло безоплатно або на умовах доступної оплати особам, які потребують соціального захисту. Додатково, у ст. 48 Конституції це право відображено у контексті забезпечення достатнього життєвого рівня.

Окремо право на житло визначено і для внутрішньо переміщених осіб (ВПО), відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». З метою фінансової підтримки таких осіб у 2014 році було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України про щомісячну адресну допомогу на покриття витрат на проживання, включаючи оплату житлово-комунальних послуг. У зв'язку з розвитком

ситуації, 20 березня 2022 року зазначена постанова втратила чинність, а її положення були замінені Постановою № 332, якою встановлено нові порядки надання та використання бюджетних коштів для підтримки ВПО.

Законодавство передбачає, що на таку допомогу мають право всі особи, які перемістилися з територіальних громад, що знаходяться у районах бойових дій, тимчасово окупованих територіях або оточенні. Особи, які отримували допомогу до 1 березня 2022 року відповідно до попередньої постанови, продовжують її отримувати автоматично.

У світлі міжнародних зобов'язань, держави-учасниці системи прав людини повинні гарантувати право на житло кожному, але в умовах війни особливої уваги потребують вразливі категорії осіб. Йдеться про малозабезпечених громадян, безробітних, самотніх батьків, молодь, осіб з інвалідністю (включаючи тих, хто має порушення психічного здоров'я), а також соціально ізольованих осіб і тих, хто страждає від хронічної бідності. Забезпечення права на житло для цих категорій має бути одним з пріоритетів державної житлової політики.

При реалізації положень статті 31 Європейської соціальної хартії держави мають дискреційні повноваження щодо вибору конкретних заходів і визначення пріоритетів політики відповідно до доступних ресурсів. Проте у період збройного конфлікту визначення таких пріоритетів набуває особливої актуальності, а їх недотримання може мати масштабні соціальні наслідки.

Таким чином, формування житлової політики в умовах війни має базуватися на принципах соціальної справедливості, солідарності, недискримінації та ефективного використання ресурсів, з фокусом на найбільш уразливі групи населення.

У контексті забезпечення права на житло держави-учасниці міжнародних

договорів у сфері прав людини мають зобов'язання вживати активних заходів для запобігання бездомності серед вразливих категорій населення. Особливо актуальною така політика є в умовах збройного конфлікту, коли зростає кількість осіб, позбавлених житла або позбавлених можливості реалізовувати право на безпечне та гідне проживання. У воєнний час акценти державної житлової політики повинні бути сконцентровані передусім на соціально незахищених верствах населення, забезпечуючи їм доступ до соціального житла відповідно до принципів рівності, солідарності та гуманності.

Згідно з Європейською соціальною хартією (переглянутою), держави-учасниці зобов'язані гарантувати захист біженців, дотримуючись принципів поваги до гідності та основоположних прав людини. Відповідно до п. 2 ст. 31 Хартії, держави повинні надавати тимчасовий притулок як дітям, так і дорослим, які нелегально перебувають на їх території, протягом усього часу, поки такі особи знаходяться під їхньою юрисдикцією. Заборона виселення таких осіб із притулку має ґрунтуватися на неприпустимості створення для них стану крайньої безпорадності, що прямо суперечить принципу поваги до людської гідності. При цьому, як зазначається у Хартії, надання альтернативного постійного житла нелегальним мігрантам не є обов'язковим відповідно до п. 1 ст. 31 Хартії.

Національне законодавство України, зокрема Закон «Про правовий режим воєнного стану», у чинній редакції не містить спеціальних положень щодо захисту права на житло для вразливих груп населення в умовах воєнного стану. Водночас у ньому також відсутнє нормативне закріплення процедур, пов'язаних із евакуацією дітей та інших осіб, які постійно перебувають у різних типах закладів. Це контрастує, наприклад, з наявним положенням про порядок визначення

підприємств, які підлягають переміщенню з районів бойових дій.

Лише через місяць після початку повномасштабної війни було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Деякі питання тимчасового переміщення (евакуації) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, в умовах воєнного стану». Цей нормативний акт затвердив Порядок тимчасового переміщення вказаних осіб до безпечніших регіонів України або за її межі, з урахуванням наявності умов для належного розміщення і догляду.

Передбачено також можливість переміщення за кордон. Відповідно до п. 9 Порядку, таке переміщення здійснюється за наявності обґрунтування його необхідності, недоцільності евакуації в межах України та гарантій приймаючої сторони щодо забезпечення належних умов. Керівники закладів мають право ініціювати евакуацію, звертатися до органів влади, інформувати про запрошення іноземної сторони та отримувати відповідні погодження, включаючи дозвіл Національної соціальної сервісної служби. Ведеться централізований облік дітей, переміщених за межі України.

Разом з тим, правозахисні організації звертають увагу на істотні недоліки цього Порядку. Зокрема, він не передбачає чітко врегульованого механізму координації між органами державної влади України та іноземними партнерами, не встановлює вимог до доступності евакуації та розміщення осіб з інвалідністю, не врегульовує процедуру вивезення неієздатних осіб, над якими здійснює опіку заклад, а також не визначає джерела фінансування таких заходів з державного або місцевого бюджету [17].

Проблематика права на житло в Україні значною мірою ускладнюється застарілістю житлового законодавства, яке потребувало реформування ще до початку повномасштабної

війни. До 21 квітня 2022 року чинний Житловий кодекс України зберігав радянську назву та положення, зокрема ті, що містили ідеологічні формулювання про комуністичне суспільство та «ідеї Леніна» [18]. Хоча певні зміни до тексту Кодексу були внесені, питання розробки та ухвалення нового житлового кодексу залишається актуальним. У Рішенні Конституційного Суду України від 20 грудня 2019 року № 12-р/2019 зазначено, що Житловий кодекс, прийнятий у радянські часи, не відповідає положенням Конституції України та нівелює сутність конституційних прав, а відтак потребує приведення у відповідність до Основного Закону [19].

Найбільшого державного захисту потребують соціально вразливі категорії осіб, які з об'єктивних причин не можуть самостійно залишити зону бойових дій або здійснити переїзд до безпечнішого регіону чи іншої країни. Це стосується, зокрема, людей похилого віку, дітей, осіб з інвалідністю та мешканців інтернатних установ. Проблематика евакуації постала вже в перші тижні повномасштабного вторгнення і залишається актуальною з огляду на динамічну безпекову ситуацію, перебої в електропостачанні та опаленні. Держава несе відповідальність за своєчасну евакуацію таких осіб, забезпечення їх базових потреб і безпечного проживання. Однак, як свідчать численні повідомлення волонтерів і правозахисників, фактичне виконання цих обов'язків часто покладається на органи місцевого самоврядування, які не мають достатніх ресурсів і повноважень для ефективної реалізації таких заходів.

Висновки. Щоб узагальнити вищесказане, робимо наступні висновки. По-перше, правовий статус дитини в контексті житлових прав має подвійний вимір: з одного боку, дитина є самостійним суб'єктом правових відносин, а з іншого — через фізичну, психоемоційну та інтелектуальну незрілість потребує додаткових гарантій

та представництва її інтересів, зокрема в частині реалізації права на житло. Воєнний стан значно ускладнює забезпечення таких гарантій, що зумовлює необхідність переосмислення діючих механізмів захисту.

По-друге, нерухоме майно як об'єкт сімейних правовідносин має особливе значення в системі гарантування житлових прав дитини, оскільки часто є спільним інтересом дитини та батьків. Проте саме при вчиненні правочинів щодо житла найбільш часто фіксуються порушення прав неповнолітніх, які, за відсутності дієвого контролю з боку органів опіки та піклування, можуть призводити до втрати житла.

По-третє, сучасний стан інституту опіки та піклування виявляє структурні недоліки, що полягають у формальному підході посадових осіб до виконання функцій контролю за майновими правами дітей, особливо в умовах воєнного стану. Це вимагає законодавчого та адміністративного оновлення зазначеного інституту з урахуванням принципу «найкращих інтересів дитини».

По-четверте, воєнний конфлікт на території України створив нову категорію вразливих дітей – тих, які втратили житло, батьківське піклування або стали жертвами насильницького переміщення. Такі діти потребують особливого підходу з боку держави не лише у сфері соціального забезпечення, а й у частині системного правового захисту житлових прав.

По-п'яте, національне законодавство у сфері захисту житлових прав дітей потребує модернізації та узгодження з міжнародними стандартами, зокрема з положеннями Конвенції ООН про права дитини, Європейської соціальної хартії, Загальної декларації прав людини та норм міжнародного гуманітарного права.

І на завершення, цивільне та сімейне законодавство України встановлює диференційований підхід до малолітніх і неповнолітніх осіб, проте не забезпечує комплексного механізму

реалізації житлових прав дітей у разі втрати житла, відсутності батьків або неможливості проживання у родині. Потрібна деталізація нормативних гарантій і чітке процедурне регулювання в частині захисту таких прав.

Також, існуюча модель надання соціального житла, особливо для дітей-сиріт, ВПО та постраждалих внаслідок війни осіб, є фрагментарною та недостатньою. Вона не забезпечує безперервного доступу до житла, що суперечить принципам дотримання гідного життєвого рівня, гарантованого Конституцією України та міжнародним правом.

В свою чергу, Постанови Кабінету Міністрів України щодо виплат ВПО та евакуації дітей мають прогалини у координаційних механізмах і забезпеченні прав осіб з інвалідністю. Відсутність спеціальних норм щодо недієздатних осіб та осіб, які потребують догляду, свідчить про необхідність термінового доопрацювання нормативної бази щодо екстреного житлового захисту.

А застарілість Житлового кодексу України та його концептуальна невідповідність конституційним засадам вимагає негайної розробки нового житлового законодавства, яке відповідатиме сучасним викликам та включатиме особливі гарантії для дітей, зокрема в умовах надзвичайного або воєнного стану.

Отже, цивільно-правовий механізм захисту житлових прав дітей має бути комплексним, інтегративним і міждомчим – із чітко визначеною відповідальністю органів опіки, соціального захисту, ювенальної юстиції, а також зі залученням громадських інституцій та міжнародних організацій, які діють у сфері прав людини.

У статті здійснено комплексний аналіз цивільно-правових аспектів забезпечення та захисту житлових прав дітей в умовах воєнного стану в Україні. З урахуванням міжнародних стандартів у галузі прав людини

обґрунтовано, що право дитини на житло є одним із базових соціальних прав, реалізація якого потребує спеціального правового механізму в умовах надзвичайних обставин. Розглянуто нормативно-правові акти ООН і Ради Європи, зокрема Конвенцію про права дитини та Європейську соціальну хартію, як міжнародні гарантії захисту житлових прав неповнолітніх.

У центрі дослідження – особливості правового статусу дитини як суб'єкта цивільних і сімейних правовідносин, а також функціонування інституту опіки та піклування в умовах збройного конфлікту. Автор аналізує дії державних органів щодо забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, зокрема дітей, та оцінює ефективність прийнятих нормативних актів у сфері евакуації, розміщення й соціальної підтримки вразливих категорій населення. Висвітлено прогалини чинного законодавства, зокрема застарілість Житлового кодексу України, відсутність чітких процедур захисту майнових прав дітей у надзвичайних умовах, а також неналежний рівень міжвідомчої координації.

Наукова новизна дослідження полягає у виділенні проблем реалізації житлових прав дітей як самостійного напрямку цивільно-правового регулювання в умовах воєнного стану. Запропоновано конкретні напрями удосконалення нормативної бази, зокрема через гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами, оновлення житлової політики та розширення інституційної спроможності органів опіки і захисту дітей.

Ключові слова: цивільне право, цивільне законодавство, цивільні правовідносини, сімейне право, сімейне законодавство, сімейні правовідносини, житлове право, житлові правовідносини, захист цивільних прав, житлові права, право на житло, житло, сім'я, опіка та піклування, діти, воєнний стан.

Safonchuk O. Civil law protection of children's housing rights under martial law

The article provides a comprehensive analysis of civil law aspects of ensuring and protecting children's housing rights under martial law in Ukraine. Taking into account international human rights standards, it is argued that the right of a child to housing is one of the basic social rights, the implementation of which requires a special legal mechanism in emergency situations. It examines UN and Council of Europe regulatory acts, in particular the Convention on the Rights of the Child and the European Social Charter, as international guarantees for protecting the housing rights of minors.

The study focuses on the peculiarities of the legal status of children as subjects of civil and family legal relations, as well as the functioning of the institution of guardianship and custody under armed conflict. The author analyzes the activities of state bodies aimed at providing housing for internally displaced persons, including children, and evaluates the effectiveness of regulatory acts adopted on evacuation, accommodation, and social support for vulnerable groups of the population. The study highlights gaps in the current legislation, in particular, the obsolescence of the Housing Code of Ukraine, the absence of clear procedures for protecting children's property rights in emergency situations, and an insufficient level of interagency coordination.

The scientific novelty of the research lies in identifying problems related to the exercise of children's housing rights as a distinct area of civil law regulation under martial law. Specific areas for improving the regulatory framework are proposed, particularly through harmonizing national legislation with international standards, updating housing policy, and expanding the institutional capacity of child welfare and protection agencies.

Key words: civil law, civil legislation, civil legal relations, family law, family legislation, family legal relations, housing law, housing legal relations, protection of civil rights, housing rights, right to housing, housing, family, guardianship and custody, children, martial law.

Література:

1. Стоянов А. Д. До питання забезпечення дотримання прав дитини на нерухоме майно сімейних правовідносинах. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/1953/198.p>
2. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей : Закон України № 2623-IV від 02.06.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15#Text>
3. Митрофанова О. І. Захист прав та інтересів дітей при вчиненні правочинів щодо нерухомого майна. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_10944
4. Конвенція про права дитини: Міжнародний документ, ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.1991р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
5. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
6. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / Український державний центр соціальних служб для молоді України ; під ред. А. І. Капської. К., 2000. 260 с.
7. Європейська Конвенція про громадянство (ETS № 166) Страсбург, від 6 листопада 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_004#Text
8. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення 102 від 28 червня 1952 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/993_011
9. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
10. Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.
11. Декларація прав дитини прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text
12. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-D0%B2%D1%80#Text>
13. Шляхтун П. П. Конституційне право : словник термінів. К. : Либідь, 2005. 568 с.
14. Права дитини. Юридична енциклопедія / НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького ; під ред. Ю. С. Шемшученко. Т. 4: Н-П. К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998. 470 с.
15. Шульц О. А. «Права дитини» як категорія сучасного конституційного права. Часопис Київського університету права. 2009. № 3. С. 91–96.
16. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02 червня 2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17/card2#Card>
17. Федорович І., Автухов К., Тарасова М., Прашко О., Темченко О. Попередній огляд: місця несповоди в Україні під час війни. Київ, 2022. 43 с.
18. Про дераднізацію законодавства України : Закон України від 21 квітня 2022 року № 2215-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2215-20#n145>
19. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 135 Житлового кодексу Української РСР від 20 грудня 2019 року № 12-р/2019. Справа № 1-26/2018(2572/17). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-19#n2>

Дата надходження статті: 04.09.2025

Дата прийняття статті: 10.09.2025

Опубліковано: 22.09.2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0